

המעורבות האיראנית בעיראק מניעים, מאפיינים והשלכות

יואל גוז'נסקי

בשנים האחרונות רבו העדויות למעורבותה של איראן בעיראק. מטבע הדברים, מרבית תשומת הלב ניתנה לפן הצבאי, דהיינו למימון, לאימון ולחימוש שהיא מעניקה למליציות השיעיות בעיראק, בעיקר באמצעות "כוח קדס" של "משמרות המהפכה". ואולם למעורבותה של איראן יש גם היבטים פוליטיים, כלכליים ודתיים, שבאמצעותם היא מבקשת לעצב מדינה בדומיננטיות שיעית, התואמת את האינטרסים של איראן, לא מאיימת על מעמדה באזור ומנותקת עד כמה שאפשר מהשפעה אמריקאית. במאמר זה ייבחנו אופייה של מעורבות זו, מניעיה, מגבלותיה והשלכותיה האפשריות.

החשש שעיראק לא תהיה מסוגלת "לעמוד על רגליה" והיא תהפוך למעשה למדינת חסות איראנית, אינו משולל יסוד. עם דילול הכוחות האמריקניים בעיראק עלולה לגבור המוטיבציה של שכנותיה להשפיע עוד על המתרחש בה, ובמידה מסוימת לנסות ולמלא את החלל שיווצר עם נסיגתם. ואכן כל המדינות הגובלות בעיראק ניסו מאז שנת 2003 להגביר את השפעתן בה בהתאם לאינטרסים שלהן. הרחיקה לכת אולי יותר מכולן איראן, שביקשה למנוע מעיראק להוות שוב איום עליה, אם צבאי ואם פוליטי או אידיאולוגי-דתי.

לאיראן יש עניין מיוחד בנעשה בעיראק, שעמה היא חולקת את גבולה הארוך ביותר, כ־1,500 ק"מ. יש לה עניין בטיפול המאחז השיעי (תוך כדי החלשת הזהות הסונית) הגדול בדרום עיראק, השולט על הפתח האסטרטגי למפרץ ובו מצויה כמחצית מעתודות הנפט של עיראק. עד הפלת משטר סדאם חוסיין הייתה עיראק המתחרה העיקרית של איראן על שליטה במרחב, אך המאזן הצבאי בין המדינות, בעתיד הנראה לעין, נוטה בבירור לטובת איראן. העובדה כי 50,000 החיילים האמריקנים שנותרו בעיראק עתידים, אם לא ייחתם הסכם חדש בנושא

יואל גוז'נסקי, חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי

בין המדינות, לצאת עד סוף שנת 2011, עשויה להגביר עוד את "תיאבונה" של איראן להתערב בענייניה של עיראק כדי שזו "תתיישר" עם האינטרסים שלה. כבר בשנת 2007 הכריז אחמדינג'אד כי "איראן מוכנה למלא את החלל הריק שתותיר נסיגת האמריקנים מעיראק".¹ ואכן מעורבות איראן בעיראק מונעת מראייתה בטרטוריה זו מרחב השפעה טבעי שלה. היא מוזנת הן מהחשש מפני דמותה העתידית של המדינה העיראקית והן מהשאיפה להגמוניה במרחב בהבינה שעיראק היא נדבך חשוב בדרך להשגת מטרה זאת. איראן גם מבקשת לשמר את ההישגים הלא מבוטלים שהיא קצרה (במידה רבה ב"אדיבותה" של ארצות-הברית) עם היחלשות המדינה העיראקית ועלית הרכיב השיעי בה. ככלל, למעורבות איראן בעיראק יש כמה היבטים, שיש ביניהם מידה גדולה של חפיפה, והמרכזיים שבהם הם הצבאי, הפוליטי, הדתי והכלכלי.

"כוח קדס" והמליציות השיעיות

חולשתה הבסיסית של עיראק מאז שנת 2003 "הזמינה" את התערבות איראן שביקשה להגביר את השפעתה, לצמצם סיכונים לביטחון הלאומי שלה ולהקל עליה להשיג הגמוניה במרחב המפרץ. במסגרת זו מספק כוח "קדס" של משמרות המהפכה – כוח שהוקם בראשית שנות התשעים כדי לקדם את האינטרסים של איראן באמצעים צבאיים, פוליטיים וכלכליים מחוץ לתחומה – מימון, ציוד ואמצעי לחימה למליציות השיעיות בעיראק. האימונים כוללים בין השאר שיטות מעקב אחרי מטרות, שימוש בנשק קל, טקטיקות של הפעלת כוחות קטנים, פעולות טרור והפעלת אמצעי קשר והפעלת מטעני צד רבי עוצמה, שגרמו למותם של חיילים עיראקים ואמריקנים רבים.²

נראה כי בשנים האחרונות ארצות-הברית היתה מודאגת בעיקר מהסיוע הצבאי הטקטי שאיראן מעניקה למליציות השיעיות. מפקדים בצבא ארצות-הברית ששירתו בדרום עיראק העידו, שאיראן הציבה נציגים של "כוח קדס" (בלבוש אזרחי) ותפקידם לאסוף מודיעין ולקיים קשר עם גורמים פרו-איראניים, בעיקר במחוזות השיעים. תפקידם העיקרי של "דיפלומטים" איראנים אלה הוא לאתר לוחמים עיראקים ולאמנם, לארגן "מעבר בטוח" לפעילים ולאמצעי לחימה בין עיראק לאיראן ולסייע למליציות בפעולות טרור.³ המודיעין האמריקני דיווח שאיראן ממשיכה בכך גם באמצעות פעילי חזבאללה (שהם דוברי ערבית ונחשבים בעלי ניסיון), אף-על-פי שבכירים איראנים התחייבו בעבר לנציגי הממשל האמריקני להפסיקה.⁴

היותו של הגבול בין איראן לעיראק פרוץ ברובו אפשר לאיראן להחדיר המוני פעילים לדרום עיראק כדי לבסס את השפעתה לאחר הפלת סדאם חוסיין. על-פי אומדנים חצו את הגבול בין המדינות למעלה ממיליון וחצי איש,⁵ רבים מהם גולים,

אך אחרים, ובראשם אנשי משמרות המהפכה, נכנסו בשליחותה של איראן. משנת 2003 אנשי "כוח קדס" של משמרות המהפכה מסתובבים בכיסוי דיפלומטי כדי לשמור על יכולת הכחשה ולהימנע מהשארת "טביעת אצבע" איראנית, ובמידה רבה, כדברי מפקד פיקוד המרכז האמריקאי לשעבר הגנרל פטראוס (Petræus), הם משמשים זרוע מבצעת של מדיניות החוץ האיראנית בעיראק.⁶

חסן כאזמי-קומי, לשעבר שגריר איראן, היה בעצמו קצין במשמרות המהפכה ולפני כן פעל בלבנון בסיוע ובייעוץ לחזבאללה, וכך גם השגריר הנוכחי, חסן דניפאר, ששירת בחיל הים של משמרות המהפכה. מעורבות זו של איראן, למשל בחבל הכורדים, אינה עניין חדש, ואנשי מודיעין של איראן פועלים כמעט באין מפריע בעשור האחרון במה שהפך מזמן לאוטונומיה כורדית.⁷ לראיה, בשנת 2007 עצרו חיילים אמריקנים חמישה "דיפלומטים איראנים" בעיר אירביל, בירת החבל, בחשד שסייעו לחמושים שיעים (הם שוחררו ב־2009). כוחות הביטחון של עיראק, בסיוע צבא ארצות-הברית, יוצאים לפשיטות כעניין שבשגרה, בעיקר באזורי הגבול עם איראן, ואף בנו בסיסים סמוך לגבול עם איראן כדי לנסות ולסכל את הברחות הנשק מאיראן אל תוך עיראק. מפעם לפעם נחשפים אמצעי לחימה ובהם רקטות, פצצות מרגמה, פגזי ארטילריה, תחמושת ומטעני צד רבים, שעל חלקם אף מוטבע הכיתוב: Made in Iran.⁸

לטענת משרד ההגנה של ארצות-הברית, מאז שנת 2009 צמצמה איראן את מספר המליציות שהיא תומכת בהן, אך שיפרה את האימונים ואת אמצעי הלחימה שהיא מעניקה להן.⁹ ואכן הקרבות בשנת 2008 באזור בצרה בין "צבא אל-מהדי" לבין כוחות אמריקניים ועיראקיים החלישו במידה ניכרת את כוחה של המליציה וגרמו לעומד בראשה, מקתדא אל-סדר, שחזר בינואר 2011 מגלות בקום, להכריז על מעבר לפעילות פוליטית וחברתית. ואולם בפועל חולקו נאמניו לקבוצות חמושות קטנות דוגמת "גדודי חזבאללה", ואלה מצויות בחסות איראן.

לא ברור מה עומד מאחורי הצמצום הסלקטיבי של תמיכת איראן במליציות השיעיות: האם עקב הגברת הלחץ האמריקני, האם כצעד בונה אמון עם כניסת ממשל אובמה לתפקידו וההתאמה במדיניות הממשל האמריקני החדש כלפי איראן או מתוך הבנה שבשלב זה יש לשים דגש על השפעה פוליטית כדי לא לגרום להתנגדות לאיראן בתוך עיראק? לדברי הגנרל אודיירנו (Odierno), לשעבר מפקד הכוחות האמריקניים בעיראק, איראן ממשיכה לחמש ולאמן מליציות בתחומה, אך היא מעניקה יתר חשיבות למבצעים מודיעיניים ולהשפעה פוליטית. לדעתו, בכוונת המליציות לנצל את הנסיגה של כוחות ארצות-הברית כדי לפגוע בהם ולקצור הישג תעמולתי על-ידי יצירת דימוי של נסיגה אמריקנית תחת אש.¹⁰

בעוד איראן חתמה על כמה הסכמים ובהם הסכמים לשיתוף פעולה צבאי עם עיראק, היא עלולה לנצל, בהיעדרם של כוחות אמריקניים, את היתרון הצבאי

שלה ואת אי-היציבות בעיראק כדי "לפתור" בעיות מיעוטים וסכסוכי גבול. ואכן נראה כי בשנה האחרונה, ייתכן על רקע העמקת הנסיגה האמריקנית, איראן מרגישה חופשייה יותר לנקוט מהלכים תקיפים נגד עיראק: כוחות צבא של איראן נכנסו בכמה הזדמנויות לעומק שטחה של עיראק, אם כדי לכבוש זמנית שדה נפט המצוי במחלוקת (דצמבר 2009) ואם כדי לפעול ביתר תקיפות מבעבר נגד מורדים כורדים.¹¹ בדצמבר 2010 קיימה איראן תמרון קרקעי סמוך לגבולה עם עיראק, שהיה יוצא דופן בהיקפו ובמיקומו.¹² פעולות אלו לא נתקלו עד כה בתגובה נחושה של עיראק (גם לא של ארצות-הברית), אלא רק קריאה רפה לשמור על ריבונותה של עיראק.

ההיבט הפוליטי

האינטרסים של איראן, בעיקר הרצון להביא לידי דומיננטיות שיעית בעיראק, חפפו עד כה, גם אם לא במישרין, את אלה של ארצות-הברית, שביקשה לקדם במדינה דגם של דמוקרטיה ייצוגית. סייעה לכך העובדה שיש באוכלוסיית עיראק כ־60 אחוז שיעים. האינטרס של איראן, תרגום היתרון הדמוגרפי לטובת יתר השפעה פוליטית בעיראק, צלח – בפעם הראשונה בהיסטוריה של עיראק המודרנית השיעיים תופסים את מוסרות השלטון במדינה. בתקופת שלטון סדאם חוסיין העניקה איראן מקלט לארגוני אופוזיציה עיראקיים, וחלק לא מבוטל מיכולתה להשפיע על הפוליטיקה העיראקית היום אכן קשור לזה שבתחומה שהו מי שהיום הם חלק ניכר של המפה הפוליטית בעיראק. נוסף על מקלט מדיני סיפקה איראן לגורמים אלה גם סיוע כספי, ארגוני ולוגיסטי, מה שתרם לפיתוח יחסי תלות, מעבר למישור העממי, גם בקרב האליטות.¹³

איראן לא הצליחה לסכל את חתימת ההסכמים המסדירים את היחסים האסטרטגיים בין עיראק לארצות-הברית בשלהי כהונת הנשיא בוש. אך עקב הלחץ שהיא הפעילה על ממשלת אל-מלכי, הוכנס בהם לוח זמנים מחייב ליציאת הכוחות האמריקניים, וכן סעיף האוסר על תקיפת מדינות שכנות משטחה של עיראק. דוגמה אחרת למידת השפעתה של איראן היא מעורבותו הישירה של סולימאני מפקד "כוח קדס", שעל-פי הדיווחים חתום על הסכם הפסקת האש בין כוחות ממשלת עיראק לבין "צבא המהדי" של מקתדא אל-סדר בבצרה בשנת 2008.¹⁴ איראן עושה כל מאמץ לאחד את המפלגות השיעיות בעיראק כדי שיוכלו להרכיב ממשלה, והיא לא פסקה גם לאחר הבחירות שהתקיימו שם במרס 2010. כבר בשנת 2009 הזהירו האמריקנים מפני מעורבות איראן בזירה הפוליטית הפנימית בעיראק: "הם יכולים לשנות את תוצאות הבחירות באמצעות מטענים, רציחות והתנקשויות במועמדים חשובים. והם יכולים לעשות זאת באופן

שמיחוס לגורמים אחרים..."¹⁵ ואכן, בדומה לזירות אחרות, כוחה של איראן טמון במידה רבה ביכולת ההתכחשות לפעילות שליחיה.

רבים העריכו שיהיו עיכובים בתהליך הקמת הממשלה לאחר הבחירות האחרונות, אך איש לא העריך את האינטנסיביות של העימות על תוצאות הבחירות עצמן. אפשר לראות בכך עדות לחשיבות הרכב הממשלה בקביעת עתידה של עיראק, ואולי אף למידת המעורבות החיצונית בענייניה הפנימיים. בעבור שכנותיה של עיראק היו אלה בחירות שישפיעו על אופייה בשנים הקרובות, וכולן התערבו בהן באופן זה או אחר, אם על-ידי סיוע כספי ישיר, אם על-ידי תעמולה ואם באמצעות זיוף ומרמה כדי להפוך את הממשלה העתידית של עיראק "לנוחה" יותר בעבורן. הערכה רווחת בין שכנותיה היא, שאיראן היא בעלת ההשפעה הגדולה ביותר בעיראק, בעיקר משום שאין היא בוחלת בקיום קשרים כמעט עם כל הגורמים הפוליטיים בעיראק.

מפקדי צבא ארצות-הברית הצביעו על ניסיונותיה של איראן להשפיע על תוצאות הבחירות באמצעות תמיכה כספית וסיוע צבאי ל"עושי דברה" בפוליטיקה העיראקית, וטענו שבידיהם "הוכחות מודיעיניות" לכך.¹⁶ גם מזכירת המדינה הילארי קלינטון, בשימוע בוועדת החוץ של הסנאט, ציינה שארצות-הברית עושה כל שביכולתה כדי לקדם השתתפות רחבה בבחירות, שתצמצם את השפעת מאמצייה של איראן להשפיע על התוצאות באמצעות שוחד ותמיכה כספית במועמדים.¹⁷ "הוועדה העליונה לאחריות וצדק", שהתוקף החוקי שלה אינו ברור, התבקשה לפני הבחירות לוודא שלא יהיו בקרב המועמדים אנשי מפלגת הבעת' לשעבר. הוועדה פסלה מאות מועמדים, רובם סונים או שיעים חילונים, בניסיון ברור, גם אם לא מוצלח בסופו של דבר, לעצב את פני הפוליטיקה העיראקית לטובת איראן.

ה"עלייה לרגל" לאיראן מיד לאחר הבחירות האחרונות המחישה עד כמה משמעותי תפקידה בעיצוב דמותה של הממשלה העתידית בעיראק. משלחות מטעם כל המפלגות באו לטהראן, גם מטעמו של איאד עלווי, שהאשים את איראן במעורבות שלילית בעיראק ובניסיון למנוע ממנו להתמנות לראשות הממשלה.¹⁸ עלווי, המקבל ככל הנראה תמיכה לא מבוטלת מסעודיה למרות היותו שיעי, זכה לקולות רבים בקרב הסונים. הוא שכנע אותם שהוא ידאג להחזיר חלק מהזכויות שלהם ולשמור על האינטרסים שלהם – עזרה לכך חילוניותו ושבתנועתו גם מצויים בכירי ההנהגה הסונית. סיבה נוספת לתמיכה בו היא האיבה שחשים סונים רבים לאיראן והחשש מפני השפעתה.¹⁹ איראן לא הסתירה את רצונה שהגושים השיעיים יתגברו על המחלוקות ביניהם וינצלו את העדיפות המספרית שלהם כדי שיוכלו לבחור את ראש הממשלה הבא בעיראק, כפי שאכן קרה.²⁰ יתר על כן, כוחו הפוליטי של תומכה המובהק של איראן מקתדא אל-סדר (40 מושבים) בתוך

הממשלה מאפשר לו להשפיע על הפוליטיקה העיראקית במידה רבה בהתאם לאינטרסים של פטרוניו בטהרן.

ההיבט הדתי

השיעים, שהם בין 60 ל-65 אחוז מאוכלוסיית עיראק, השתלטו על מוקדי הכוח במדינה, אך תחושת הנאמנות שלהם למדינה מנעה עד כה מרחץ דמים גדול יותר, ושמרה עד כה על המסגרת המדינתית. על אף הקשר בין ההנהגות הדתיות השיעיות באיראן ובעיראק, יש סבירות נמוכה שהשיעים העיראקים יכפיפו את נאמנותם הלאומית לטובת אמונתם הדתית ואת עיראק לטובת איראן. לאורך השנים, חוץ מחריגים, הזדהו השיעים בעיראק עם הלאומיות העיראקית והבדילו את עצמם מ"אחיהם" האיראנים.²¹ נוסף על כך, רוב השיעים אינם מסכימים עם העיקרון של "שלטון חכם ההלכה", שגיבש ח'ומייני (ולאית'י פקיה). מקורות הסמכות הדתיים בנג'ף בראשם אייתאללה עלי סיסתאני, איש הדת השיעי הבכיר בעיראק (ובעל סמכות דתית גבוהה משל ח'אמנאי עצמו) יצאו לא פעם נגד הרעיון, שמקור הסמכות העליונה במדינה יהיה דתי ופוליטי בעת ובעונה אחת, בדומה לדגם הנהוג באיראן. כמו כן אין לראות בשיעים העיראקים מקשה אחת, וקיימת יריבות פוליטיות ואידיאולוגיות לא מבוטלת בין הקבוצות למיניהן. בבחירות האחרונות לפרלמנט, אייתאללה סיסתאני, בשונה מבעבר, לא התערב ונמנע מלהביע תמיכה, ולו מרומזת, במפלגה זו או אחרת. לאחר הבחירות הוא גם פעל כדי להקים ממשלה רחבה ככל האפשר, שתציג את כל העדות ותורכב מרוב המפלגות הגדולות בכלל זה הגוש בראשות עלווי.

מצד אחד לאיראן כמדינה שיעית יש עניין לחזק את הרכיב השיעי בעיראק, ומאידך גיסא פריחתן של ערי הקודש השיעיות, נג'ף (שם מצוי על-פי המסורת קברו של עלי מייסד השיעה והאימאם הראשון שלה) וכרבלא, העולות בקדושתן על העיר קום באיראן, עשויה לגזול מאיראן את הבכורה ואת הבלעדיות שנהנתה מהן עד כה השיעה שבאיראן. בנוסף, חיזוק האליטה הדתית בעיראק על חשבון זו שבאיראן עשוי לשחק תפקיד חשוב ולשחק לידיהם של אלו באיראן – בעיקר גורמי אופוזיציה – המבקשים לאתגר את הסמכות הדתית שהמשטר בטהראן נשען עליה, בייחוד בנוגע לסמכויות המנהיג העליון והדרישה ליתר פלורליזם.²² עם זאת, מותו של אייתאללה פדלאללה, בן נג'ף, שהתנגד לסמן את ח'אמנאי כ"מרג'ע א-תקליד" ("מקור החיקוי")²³ של העדה השיעית כולה, והיותו של אייתאללה סיסתאני מבוגר וחולה, עשויים לעזור לאיראן להבטיח את עליונות קום.

אף שאיראן משתמשת ביסוד הדתי לחיזוק אחיזתה בקרב השיעים העיראקים, בעיקר לצרכים פוליטיים (למשל השפעה על בוחרים לפני בחירות), אין ביטחון שתצליח בכך. סקר שנעשה לאחר הבחירות האחרונות בעיראק הראה, שרק 17

אחוז מהשיעים רואים בחיוב את המנהיגות האיראנית ואחמדינג'אד בראשה. 43 אחוז מהשיעים טענו שהם רואים בשלילה את הקשרים שמקיימת איראן עם פוליטיקאים עיראקים, ורק 18 אחוז ראו בקשרים אלו דבר חיובי.²⁴

כלכלה ועוד

לאיראן יש תפקיד נכבד בכלכלת עיראק ובצד תורכיה היא שותפת הסחר הגדולה ביותר של עיראק והיעד העיקרי לייצוא שלה (ללא נפט). אין נתונים מדויקים על היקף הסחר בין המדינות, וההערכה היא כי הוא עומד על ארבעה מיליארד דולר (המדינות הצהירו על כוונתן להכפילו).²⁵ איראן גם מספקת חלק לא מבוטל מצריכת החשמל של עיראק, הסובלת ממחסור כרוני בחשמל.²⁶ המקום היחיד מחוץ לאיראן שבו המטבע האיראני, הריאל, מקובל לשימוש הוא בדרום עיראק. וכן פועלים בעיראק שני בנקים איראניים גדולים, וסחורות מאיראן, מרביתן מסובסדות, מכלי רכב מתוצרת איראן ועד בלוקים לבניין ומוצרי מזון, מציפות את שוקי עיראק.²⁷ ככלל, הסחר בין המדינות הוא במידה רבה חד-כיווני. שנים של סנקציות ושל לחימה מתמשכת עשו את עיראק תלויה במידה רבה בסחורות מאיראן, ומעריכים שמאז שנת 2003 גדל הסחר בין המדינות ב־30 אחוז בכל שנה.²⁸ איראן אמנם ממלאת תפקיד חשוב בשיקומה של עיראק, אך בפועל מעורבותה שם תורמת ליצירת יחסי תלות בין המדינות. משנת 2003 חתמו שתי המדינות על כמה וכמה הסכמים כלכליים, ואיראן אף מינתה ועדה מיוחדת הכפופה לנשיא אחמדינג'אד, שמטרתה לבחון דרכים לפתח את הקשרים הכלכליים בין המדינות.²⁹ נראה שארצות-הברית אינה מתנגדת להתפתחות הקשרים הכלכליים בין איראן לעיראק, וייתכן שבעיניה זהו צעד חיובי שיתרום ליציבותה של עיראק. כל שנותר לה לוודא הוא, שהסחר אינו נוגד את העיצומים המוטלים על איראן. בעניין זה דווח על התרבות הברחות הדלק לאיראן, בעיקר מאזורי הכורדים, אם משום העלות הכספית הנמוכה שלו ואם בשל הרצון לעקוף את ההגבלות שיש על איראן בתחום זה. אין זה מן הנמנע שבעתיד תשמש עיראק כלי מרכזי בידי איראן בניסיונה להתחמק מעול הסנקציות, וזה ככל שהלחץ הבינלאומי עליה יגבר. סמוך לביקורו של אחמדינג'אד בעיראק במרס 2008, ביקור ראשון של נשיא איראן בעיראק מאז המהפכה האסלאמית, הכריזה איראן שהיא מעניקה אשראי בסך מיליארד דולר לייצוא ממנה לעיראק (נוסף על סכום דומה שהועמד לצורך בניית שדה התעופה בנג'ף לטובת עשרות אלפי עולי הרגל האיראנים הבאים בכל חודש לעיר). במהלך הביקור נחתמו שבעה הסכמים לשיתוף פעולה בתחומי ביטוח, מכס, תעשייה, חינוך, איכות הסביבה ותחבורה, ופיתוח אזורי סחר חופשי בקרבת הגבול המשותף באזור בצרה.³⁰ במרס 2009 ביקרו בעיראק הנשיא לשעבר רפסאנג'אני ויושב ראש המג'לס לריג'אני, ושניהם הצהירו על רצונה של איראן

לעזור בשיקומה של עיראק. כדי לחזק עוד את הקשרים בין המדינות ביקשה איראן להגדיל את מספר נציגיה הדיפלומטיים בעיראק. קונסוליה ראשונה שלה נפתחה בכורדיסטאן העיראקית כבר בשנת 2003. ביוני 2010 פתחה איראן עוד קונסוליה, החמישית במספר (המספר הגדול ביותר מכל 35 המדינות שיש להן נציגויות בעיראק), הפעם בעיר הקדושה לשיעים נג'ף.³¹ כל אלה נוסף על השגרירות הגדולה שבבגדאד. איראן מנסה לזכות באהדת העיראקים (והמרחב הערבי) גם באמצעות הפעלת כלי תקשורת בשפה הערבית, ובהקשר זה יש לציין את תחנת הטלוויזיה האיראנית "אל-עלם", שהחלה לפעול ערב פלישת ארצות-הברית לעיראק באביב 2003.

מטבע הדברים הסמיכות הגיאוגרפית מקלה על איראן להשפיע על שכנתה החלשה. כך למשל האשימה עיראק כמה פעמים את איראן שהיא משתמשת במחסור במים כדי ללחוץ על ממשלת עיראק בין השאר להוציא את ארגון המג'אדהדין ח'לק מעיראק. הכוונה כנראה להטיית מי הנהרות קארון (מקור המים למחוז בצרה) וסירואן, המתנקזים לשט אל-ערב, ולהקמת סכרים, מה שהביא להפחתת זרימת המים בנהרות הללו.

ארצות הברית

היותה של עיראק שכנה לרפובליקה אסלאמית המבקשת להתחמש בנשק גרעיני, הרצון להפוך אותה לדגם דמוקרטי מצליח (ראשון בעולם הערבי), עתודות הנפט והגז האדירות שבתחומה וכן האילוף המוסרי הנובע מכיבוש ממושך, יביאו לידי כך שגם בעתיד תמשיך עיראק להיות נדבך מרכזי בגישתה של ארצות-הברית לביטחון האזור. עתיד הקשר בין ארצות-הברית לעיראק עשוי להשפיע יותר מכול על יכולתה של איראן להתערב בענייניה הפנימיים. עם זאת, ארצות-הברית מבינה, שמעורבות איראן בעיראק היא חלק מהמציאות. דברים ברוח זו אמר שגרירה לשעבר של ארצות-הברית בעיראק, כריס היל, בשימוע בוועדת החוץ של בית הנבחרים. לדבריו, יש חשיבות לתעל את השפעת איראן לכיוונים חיוביים יותר ולמקדה, למשל, בתיירות דתית ובסחר, ו"לצמצם בד בבד את המעורבות השלילית שאפיינה עד כה את התנהלותה של איראן בעיראק".³²

באמצעות חשיפה ושיבוש פעולותיה של איראן (למשל מעצר אנשי משמרות המהפכה) ניסה הממשל האמריקני לספק עדויות על מידת מעורבותה של איראן בעיראק, בתקווה אולי, שהדבר יסייע לתקוע טריז בין איראן לבין האליטה העיראקית. ארצות-הברית גם ניסתה להכביד על התערבות איראן בעיראק באמצעות החלטות מועצת הביטחון של האו"ם בנושא איראן, המכילות איסור מפורש על ייצוא נשק איראני – איסור שנועד בין השאר לרסן את התמיכה הצבאית שהיא מעניקה למליציות השיעיות בעיראק. הממשל האמריקני גם פרסם תקנות

(Executive Orders) המקנות למשרד האוצר של ארצות-הברית סמכות להקפיא את נכסיהם של "אישים ספציפיים המאיימים על יציבותה של עיראק" ובהם בכירי "כוח קדס", שהוספו לרשימה זו בינואר 2008. וכן ניסתה ארצות-הברית להפחית את מעורבות איראן או לחלופין לשנות את אופייה השלילי באמצעות פתיחת דיאלוג ישיר בין המדינות. כחלק מהלקחים של "Iraq Study Group", שהמליץ על ניהול דיאלוג עם כל שכנותיה של עיראק, החל במאי 2007 דיאלוג עם איראן (בדרג שגרירים) שהתמקד בייצוב עיראק. אך באביב 2008 הופסקו השיחות בדרישת איראן, בלא כל תוצאות כנראה.

לוח הזמנים לפינוי כוחותיה של ארצות-הברית מעיראק קשור גם לסוגיית הגרעין האיראני. מקובל לחשוב, שכל עוד מוצבים חיילים אמריקנים בעיראק, ודאי במספרם הנוכחי, הם עלולים לשמש לאיראן מטרה לפגיעה בתגובה על כל התקפה על מתקניה הגרעיניים. תיאורטית, כל הסדר אליו יגיעו המדינות בהקשר הגרעיני עשוי לתרום ליציאה "חלקה" יותר של כוחות צבא ארצות-הברית מעיראק – וכן אין זה מן הנמנע, שבתמורה ל"סיוע" של איראן לייצוב האזור, עשויה ארצות-הברית להראות יותר גמישות בסוגיית הגרעין. האם לוח הזמנים של יציאת כוחות ארצות-הברית מעיראק תואם את לוח הזמנים המוערך לרכישת יכולת גרעינית צבאית בידי איראן?

לפי הערכת המודיעין העכשווית של ארצות-הברית, לא תוכל איראן להגיע ליכולת גרעינית צבאית לפני שנת 2013. אם הערכה זו תתאמת, תוכל ארצות הברית להוציא בפרק הזמן הזה את כוחותיה בלי לחשוש מפגיעתה של איראן, ובה בעת לנהל עמה שיחות בדבר עתיד עיראק וגם בנושא מעמדה הגרעיני. אם הכוחות האמריקניים אכן פגיעים לתגובה איראנית, הרי האינטרס של ארצות-הברית יהיה להמשיך במגעים ככל האפשר, ולא להידרש לאופציה צבאית עד לאחר פינויים. גם בתנאים אופטימליים, אין זה סביר שארצות-הברית תשלים את פינוי כוחותיה מעיראק לפני סוף שנת 2011. ואולם לא נראה שהממשל האמריקני מוכן לחכות עד אז כדי לפתור את סוגיית הגרעין, אלא אם כן יהיה אפשר להגיע לפשרה עם איראן ולפיה יוגבר הפיקוח על פעילותה הגרעינית.

הוצאת הכוחות מעיראק תעניק לצבא ארצות-הברית יתר חופשיות בתכנון פעולות צבאיות במפרץ ותאפשר לממשל לאיים ביתר אמינות, גם במובלע, על איראן בפעולה צבאית. איראן עצמה לא רק הודתה בתמיכה במליציות, אלא אף לא היססה לקשור את המשך התמיכה בהם לקידום תוכניתה הגרעינית. לדברי ג'ון סוורס, ראש סוכנות הביון הבריטית MI6, כבר בשנת 2005 "ביקשה איראן לסגור עסקה ולפיה היא תפסיק להרוג חיילים בריטים על אדמת עיראק ולהתערב בפוליטיקה העיראקית בתמורה לכך שאנו (הבריטים) נתיר לה להמשיך עם תוכניתה הגרעינית".³³

הגברת מעורבותה של איראן בעיראק עלולה לגרום לארצות־הברית להגביר את נוכחותה הצבאית במפרץ כדי להגן על בעלות־בריתה, ודאי לאחר שתשלים את יציאת כוחותיה מעיראק. האתגר שעומד לפניה הוא כיצד לבסס את קשריה עם עיראק כך שיתאפשר למדינה זו לשחזר את כוחה מן העבר, אך באופן שלא יאיים על שכנותיה החלשות יותר. על ארצות־הברית לבסס שותפות אסטרטגית עם עיראק, שתהיה אטרקטיבית ובגדר תחליף להשפעת איראן – היא גם יכולה לרמוז לעיראק, התלויה בסיוע כלכלי וצבאי מארצות־הברית, שהיא מתנה את הסיוע בהתרחקות מאיראן. ארצות־הברית גם תוכל לרמוז לאיראן, שכל סיוע למליציות בתוך עיראק יתוגמל בסיוע דומה של ארצות־הברית לקבוצות אופוזיציה בתוך איראן. האפשרות שיחול קרע בין ארצות־הברית לבין ממשלת עיראק בשאלת המדיניות כלפי איראן, היא רק אחת השאלות שיעמדו על הפרק לאחר יציאת הכוחות האמריקניים. נותרת פתוחה השאלה, האם שאר הנושאים שבמחלוקת בין טהראן לווינגטון, ובייחוד נושא הגרעין, לא יעיבו על כל ניסיון להעלות את עיראק על דרך המלך?

סיכום

מעורבות איראן בעיראק היא בין הגורמים המקבלים את מרבית תשומת הלב העולמית מאז תחילת המלחמה, אך זו נשארה לא ברורה במידה רבה. מטרת הסקירה לעיל הייתה להראות, שעל אף היקפה הרב יש למעורבות זו מגבלות לא מבוטלות, וקשה להצביע, כפי שחושש המרחב הערבי־הסוני, על שליטה של איראן, ודאי מוחלטת, בעיראק. אין ויכוח שיש לאיראן אינטרסים מהותיים ועניין רב במתרחש בעיראק. זו נעשתה בשנים האחרונות לזירת מאבק ותחרות בין איראן למדינות ערביות, המהססות במידה רבה לחמם את יחסיהן עם עיראק משום שהן רואות בממשלת אל־מלכי עושת דברה של איראן.³⁴

עיראק שלאחר נסיגת ארצות־הברית עלולה להעצים את האיום הנשקף לישראל, ולו בשל הפגיעה האפשרית במעמדה של ארצות־הברית במזרח התיכון, ובייחוד אם הממשלה בבגדאד תיחשב לממשלה בחסות איראנית. מצב כזה עלול ליצור רצף גיאוגרפי שיקל על ארגוני טרור פרו־איראניים לקבל בסיס יציאה לפיגועים בישראל; יאפשר לשלטונות איראן להעביר ביתר קלות אמצעי לחימה לסוריה, לחזבאללה ולחמאס וישפר את מעמדה האזורי של איראן. רק לאחרונה הזהיר ראש הממשלה מפני "הסכנה של חדירה והשפעה איראנית דרך ירדן לתחומי יהודה ושומרון" ואמר כי הממשלה בוחנת אפשרות להקמת מכשול ביטחוני לאורך הגבול עם ירדן.³⁵ בשלב זה לא ברור מה יהיו ההשלכות של השפעה איראנית גוברת בעיראק על שאלות כמו נסיגה אפשרית של ישראל מבקעת הירדן בכל הסדר קבע

עתידי עם הפלסטינים, כמו גם ההשפעה של ההחמרה הצפויה במצבן הביטחוני של מדינות ערביות מתונות דוגמת מדינות המפרץ וירדן, על ישראל.

יעדי המדיניות של איראן הם כאמור ניסיון להגביל את הדומיננטיות של ארצות-הברית במרחב, מניעת צמיחה של איום מכיוונה של עיראק ושימוש בעיראק כמסד להשפעה במרחב. ואולם ייתכן שבקרוב האליטה האיראנית יש גם דרישות היסטוריות (נקמה על פשעי סדאם) וכלכליות (רצון לפיצויים על נזקי המלחמה ההיא), ואותן יוכלו להשיג רק מעיראק חלשה. איראן חשה סוג של פטרונות כלפי שכנתה ממערב ורואה את מעורבותה בתחומה כדבר טבעי: בטווח הקצר, כדי למנוע התקפה עליה מתחום עיראק ולהחליש את השלטון המרכזי בבגדאד כדי שיקל עליה להשפיע עליו; בטווח הארוך, כדי למנוע ככל האפשר התפתחות של דגם מתחרה – מדינה שיעית חילונית ומתונה, עם סממנים דמוקרטיים. יעדים אחרים שלה הם: לרסן את הלאומיות הכורדית; למנוע את עיראק מלהיות חממה לגורמי אופוזיציה איראניים (דוגמת המוג'אהדין ח'לק); למנוע ביקורת של עיראק על מדיניותה (גם בכל האמור לתוכנית הגרעין) ולמנוע הצטרפות של עיראק לקואליציה אנטי-איראנית; לשמור על מכסות ייצוא נפט עיראקיות נמוכות; לצמצם ככל האפשר את המעורבות הערבית-הסונית בעיראק; ולפגוע בכל מערכת יחסים ארוכת טווח של עיראק עם ארצות-הברית.

גם אם נראה שאיראן עברה בשנים האחרונות להשפעה "רכה" יותר בעיראק, היא תרוויח אם תשמור על קשר הדוק עם המליציות השיעיות כמנוף להשפיע על מדיניות עיראק (גם בלי קשר להרכב הממשלה ולהיקף הנוכחות האמריקנית בעיראק) וכתעודת ביטוח מפני כל התפתחות. איראן אינה מעוניינת בהתדרדרות המצב הפנימי בעיראק משום שחוסר יציבות שם עלול לזלוג גם לתחומה. אבל אם ייחלש השלטון המרכזי בבגדאד, איראן עלולה לחזק את אחיזתה בדרום השיעי.³⁶ איראן אינה הגורם היחיד המבקש להשפיע על עיצוב פני המדינה העיראקית, אך היא המשולבת ביותר בחברה העיראקית והיא תהיה זו שתפגע ביותר אם תיחלש השפעתה.

איראן אינה יכולה לשלוט בעיראק, אך היא יכולה להשפיע עליה כדי שזו לא תאיים על האינטרסים המהותיים שלה, או שתאפשר לכוחות אמריקניים לעשות כן. בעיותיה של עיראק אינן קשורות ברובן למעורבות של שחקן חיצוני זה או אחר, אך מצוקתה מאפשרת את המעורבות חיצונית ביתר קלות. השפעתה של איראן בעיראק היא בלתי נמנעת, ולו בשל גורמים היסטוריים, עדתיים וגיאוגרפיים. חשוב להמשיך ולעקוב אחרי מעורבותה ולתת לה פומבי משום שהעלאת המודעות לתפקידה השלילי בעיראק עשוי להביא לידי הגברת ההתנגדות אליה בעיראק ולהגביר עוד את הלחץ הבינלאומי עליה. עזיבת הכוחות האמריקניים נתפסת באיראן כהישג וכפתח להגביר את השפעתה במרחב בכלל ובעיראק בפרט.

האופן שבו היא תוכל לממש את השפעתה תלוי במידה רבה באליטה העיראקית, וכיצד עיראק תאזן בין כל שכנותיה, וגם בתפקיד שתמלא ארצות-הברית במדינה העיראקית בעתיד. החשיבות של כך תעלה ודאי במצב שבו תהיה לאיראן יכולת גרעינית – במצב כזה לא מן הנמנע שעיראק, בדומה למדינות אחרות במרחב, תחליט שמוטב לה להתאים את עצמה עם האינטרסים של טהראן.

הערות

- 1 Megan Greenwell, "Riots at Iraqi religious festival leave 28 dead," *The Washington Post*, August 29, 2007.
- 2 Michael Gordon and Andrew Lehen, "Leaked reports detail Iran's aid for Iraqi militias," *The New York Times*, October 22, 2010; Greg Miller and Peter Finn, "Secret Iraq war files offer grim new details," *The Washington Post*, October 23, 2010.
- 3 Steven Lee Myers and Thom Shanker, "Attacks on Baghdad Green Zone surge," *The New York Times*, September 23, 2010.
- 4 Defense Intelligence Agency, Unclassified Report to Congress on the Military Power of Iran, April 2010. http://media.washingtontimes.com/media/docs/2010/Apr/20/Iran_Military_Report.pdf
- 5 עוזי רבי, "'הסער השיעי': חזון איראני וחשש ערבי", בתוך עוזי רבי (עורך), **זמן איראן**, תל-אביב 2008.
- 6 Statement of General David H. Petraeus, U.S. ARMY Commander, U.S. Central Command before the Senate Armed Services Committee on the Posture of U.S. Central Command, March 16, 2010. <http://armed-services.senate.gov/statemnt/2010/03%20March/Petraeus%2003-16-10.pdf>
- 7 כוחות הפשמרגה הכורדים סייעו לאיראן בזמן מלחמת איראן-עיראק, והיא אף חימשה את כוחות האיחוד הפטריוטי של כורדיסטן (PUK) במאבקו עם כוחות המפלגה הדמוקרטית הכורדית (KDP) משנת 1994 ועד 1998. איראן ממשיכה לשמור על קשרים טובים עם שני הארגונים ובכלל זה עם הממשלה האוטונומית בחבל. ככלל, לאיראן יש מסורת של נוכחות בכורדיסטאן העיראקית. למשל, בשנת 1995 היא שלחה כוחות מודיעין וביטחון לתוך כורדיסטאן העיראקית כדי לסייע בהפיכה נגד סדאם. ראו עוד בנושא אצל מרטין אינדיק, **שלום אמריקני: דוח מבפנים על הדיפלומטיה האמריקנית במזרח התיכון**, תל-אביב 2009, עמ' 162–164.
- 8 Gabriel Gatehouse, "US fears Iranian influence in Iraq," BBC News, March 2, 2010.
- 9 Iran's activities and influence in Iraq, Congressional Research Service Report to the Congress, June 2009; Department of Defense, Iraq Stability Report, July 2009.
- 10 "Odierno: militants trained in Iran prepare to attack US bases in Iraq," *The Christian Science Monitor*, July 13, 2010.
- 11 *The New York Times*, June 16, 2010.
- 12 Nasser Karimi, "Iran Conducts large military exercise", *The Washington Post*, December 13, 2010.
- 13 עפרה בנג'ו, "בנפול הבעת': מאבקי האליטות בעיראק", בתוך תמר יגנס (עורכת), **המזרח התיכון בסימן חילופי דורות**, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה,

- אוניברסיטת תל-אביב, 2005.
- 14 הקשיים שנתקל בהם סולימאני בנסותו לאחד את המפלגות השיעיות לאחר הבחירות בשנת 2010 גרמו להחלפתו, על-פי הדיווחים, ביושב ראש המג'לס לריג'אני.
- 15 ראו למשל: "צבא ארה"ב: חשש שאיראן תתנקש בבכירים בעיראק", **הארץ**, 9 באוקטובר 2008. <http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArt.jhtml?itemNo=102765> 5&contrassID=0&subContrassID=0
- 16 Thom Shanker, "General says 2 Iraq politicians have ties to Iran," *The New York Times*, February 17, 2010.
- 17 *AP*, February 25, 2010.
- 18 Interview with Ayad Allawi, Spiegel-online, August 29, 2010.
- 19 Kanan Makiya, "The Iraqi elections of 2010 and 2005," *Middle East Brief*, No. 42, Crown Center for Middle East studies, June 2010.
- 20 יחסיו העכורים של אל-סדר עם אל-מלכי קשורים להוראה שהאחרון נתן לצבא עיראק בשנת 2008 (בחיפוי ארצות-הברית) לכתוש את המליציה החמושה של אל-סדר.
- 21 במלחמת איראן-עיראק נלחמו השיעים העיראקיים לצד סדאם חוסיין, חוץ מקבוצות קטנות שמרדו.
- 22 במלאות שנה למהומות הבחירות באיראן, תקף מהדי כרובי, ממנהיגי תנועת המחאה, את היקף הסמכויות של מנהיג המשטר ח'אמנאי וטען, כי סמכותו הורחבה ב-1989 באופן העולה על הסמכויות שהעניק האל לתריסר האמאמים השיעיים. הוא הוסיף כי אינו סבור שהאל עצמו היה מתיר לעצמו להתנהג כך. ממר"י, 20 ביוני 2010.
- 23 מונח בשיעה המתייחס לאיש הדת הבכיר ביותר שאת מנהיגו והלכותיו יש לחקות.
- 24 David Pollock, "What Arabs Really Think About Iran," *Foreign Policy*, September 2010.
- 25 Sam Dagher, "Iran's ambassador to Iraq promises closer trade ties," *The Wall Street Journal*, August 11, 2010.
- 26 "Iran most builds lasting economy ties with Iraq, official says," *Bloomberg Business Week*, June 30, 2010.
- 27 Gina Chon, "Iran's Cheap Goods stifle Iraq's economy," *The Wall Street Journal*, March 18, 2009.
- 28 Edward Wong, "Iran is playing a growing roll in Iraq economy," *The New York Times*, March 17, 2010.
- 29 "Iran, Iraq have signed 100 economic agreements," Press TV, January 31, 2010.
- 30 Iran's activities and influence in Iraq, Congressional Research Service Report to the Congress, June 2009.
- 31 *Tehran Times*, June 21, 2010.
- 32 Ambassador Christopher R. Hill, House Foreign Affairs Committee, September 10, 2009.
- 33 Bridget Kendall, "Iran in 'backroom' offers to west", BBC News, February 20, 2009.
- 34 היומון אל-ישרק אל-אוסט המשקף במידה רבה את העמדה הסעודית, חוזר ומעלה את נושא המעורבות האיראנית השלילית בעיראק. ראה לדוגמא, עבד אל רחמן אל ראשד, "מי מפעיל את השיעה ואת הסונה?", אל-ישרק אל-אוסט (לונדון) 2 באוקטובר 2010.
- 35 גדעון אלון, נתניהו: "סכנת חדירה איראנית מכיוון ירדן", **ישראל היום**, 4 בינואר 2011.
- 36 רון טירה, "תנועת הלוחות הטקטוניים", **עדכן אסטרטגי**, כרך 12, גיליון 1, מאי 2009, עמ' 85.